

Hèracles, fundador de sacrificis: l'heroi i les tres funcions¹

Francesc J. Cuartero i Iborra

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

08193 Bellaterra (Barcelona), Spain

ilfc7@cc.uab.es

Data de recepció: 19/12/1997

Resumen

metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

provid

después de capturar al león de Némea, con la inmolación de un buey instituye el culto de Zeus Σωτήρ (II 74 s.), de carácter militar, y a la vez funda la distinción entre culto divino y heroico. En Lindos (Rodas), con el sacrificio de un buey bajo las maldiciones del labrador propietario (II 118), funda un culto agrícola y al mismo tiempo resuelve la interdicción de consumir las carnes del animal doméstico, productor de grano. Finalmente, Hércules se hace quemar en una pira, en la cumbre del monte Eta (II 159 s.), ayudado por Peante (en las demás versiones por su hijo Filoctetes), extraño a la comunidad familiar (a fin de evitar la mancha de homicidio) y a quien hace entrega de su arco y sus flechas. Ello resuelve la contradicción de que Hércules sea a la vez objeto de culto como dios y como héroe. Los tres tipos de sacrificio se estructuran de acuerdo con el esquema trifuncional indoeuropeo.

Abstract

Ps.-Apollodoros' *Library* offers a complete and well structured narrative on Heracles' saga. In it, the hero celebrates three sacrifices, which are the αἵτια of three cults. At Cleonae, after the seizure of the Nemean Lion, through the immolation of an ox, he founds the cult of Zeus Σωτήρ (II 74 s.), of a military character and, at the same time, he establishes the difference between divine and heroic cult. At Lindos (Rhodos), the slaughter of an ox under the curses of its ploughman owner (II 118) founds an agricultural cult and solves the interdiction of eating the meat of domestic cattle, supplier of corn. Last, Heracles burns himself in a pyre, at the summit of Mt Oeta (II 159 s.), with the help of Poias (in the other versions of his son Philoctetes), an alien to family community, to avoid murder stain, and gives him his bow and his arrows. This solves the contradiction of Heracles worshipped alternatively as a god and as an hero. The three types of sacrifice are structured according to Indoeuropean trifunctional scheme.

1. Aquest treball ha estat realitzat com a part del projecte d'investigació *Els mètodes grecs: edició crítica i comentada*, subvencionat per la DGICYT (PB096-1221).

1. El manual mitogràfic que els manuscrits intitulen *Biblioteca* i que atribueixen a un Apol·lodor misteriós i pseudoepígraf conté una història heroica, ordenada per llinatges humans i per generacions, que comença en els orígens del món i de l'home i s'acaba l'endemà de les guerres que són la matèria de la poesia èpica arcaica, la vespra de l'inici dels «segles obscurs»². Dins aquesta *historia sacra* del paganisme, la saga d'Hèracles excel·leix per tal com ha estat elaborada segons un projecte de totalitat i d'ordenació dels fets. El desenvolupament d'aquest projecte ocupa el final del capítol IV i tots els capítols V-VIII del llibre I de la *Biblioteca* (§§ 52-180), compost seguint un índex quasi biogràfic: antecedents familiars (§§ 50-60); naixement, infantesa i formació (§§ 61-71); primeres fetes (§§ 72 i s.); els treballs canònics (§§ 72-126); fetes posteriors (§§ 127-156); mort i apoteosi (§§ 157-160); llista i històries dels Heraclides (§§ 161-180). Al llarg de la seva carrera, Hèracles celebra uns quants sacrificis. Una anàlisi d'aquestes fundacions revela que aquests sacrificis són significatius en un doble aspecte: presos individualment, com a element narratiu, etiològic, expliquen sengles complexos mite-ritual; presos en conjunt i atesos els llocs que ocupen dins la saga d'Hèracles, formen una estructura que s'explica per la ideologia indoeuropea de les tres funcions.

2. Arribat a Cleones, a la contrada de Nèmea, a la recerca del lleó —primer dels seus treballs canònics—, Hèracles és hostatjat per un pobre pagès, Molorc. Aquesta estada de l'heroi va servir, a partir de l'època hel·lenística, per glossar la *humanitas* de l'heroi i alhora per il·lustrar l'elogi de la *paupertas*³. Ací, però, ens interessa una part de la història que només es troba a la *Biblioteca* (II 5, 1 [74 s.]):

Com aquest [= Molorc] volia oferir-li un sacrifici [θύειν ἱερεῖον θέλοντι], Hèracles li va dir d'esperar fins al dia trentè, i si tornava sà i estalvi de la cacera, de sacrificar a Zeus Salvador [Διὸ σωτήρι θύειν], i si moria, llavors de consagrar a ell com a heroi [ὅς ἦρως ἐναγίζειν].

Hèracles reïx en la seva empresa i torna a Cleones. Llavors,

En trobar-se que Molorc, en el darrer dia del termini, creient que era mort, es disposava a consagrar-li la víctima [ὅς νεκρῶ μέλλοντα τὸ ἱερεῖον ἐναγίζειν], va sacrificar Zeus Salvador [σωτήρι Διὶ θύσας].

La insistència en l'antítesi (que ací tractem de reproduir en forma tan aproximada com convencional) entre els termes que designen el sacrifici diví i l'heroic indi-

2. Per a la interpretació de la *Biblioteca*, vegeu principalment: J.G. FRAZER, *Apollodorus. The Library*, Londres-Cambridge Mass. 1921, I, p. IX-XLIII; M. VAN DER VALK, «On Apollodori Bibliotheca», *REG* 71, 1958, 100 ss.; M.-M. MACTOUX, «Panthéon et discours mythologique. Le cas d'Apollodore», *RHR* 206, 1989, 245-270; J.C. CARRIÈRE i B. MASSONIE, *La Bibliothèque d'Apollodore*, París-Besançon 1991, 7-17; P. SCARPI; M.G. CIANI, *Apollodoro. I miti greci*, Milà 1996, IX-XVI.
3. Vegeu sobretot Call., fr. 58-62 Pf.; St. Byz., s. v. Μολόρχεια. Per al tema de la *paupertas*, vegeu Tib. IV 1, 12-15; Verg., *G.* III 19 s. (i Serv. *ad loc.*); Mart. IV 64, 30; IX 43, 13; Stat., *Sil.* III 1, 28-30. Cf. també Nonn., *D.* XVII 51-54.

ca que les instruccions d'Hèracles a Molorc equivalen a un repartiment de dignitats⁴. En certa manera, l'expedient d'Hèracles ve a completar l'acte primigeni de Mecone, a càrrec de Prometeu; però a més, Hèracles funda —fonamenta— l'ofrena deguda a un heroi, i un heroi és en general un mortal il·lustre, però, primer de tot, *un mort*⁵.

Però Hèracles és ací també el fundador del culte, ben estès arreu de Grècia, de Zeus en la seva advocació de Salvador, val a dir de protector de comunitats en destret, sobretot en els seus aspectes militars⁶. Xenofont, en l'*Anàbasi*, ofereix testimoniatges reveladors: els Deu Mil criden com a consigna Ζεὺς σωτήρ και νίκη abans de la batalla de Cunaxa (X., *An.* I 8, 17). Després, en ple descoratjament general, Xenofont, sempre crèdul en *omina*, interpreta com un senyal de Zeus Salvador un esternut acabat de sentir (*An.* III 2, 9). Ens interessa més, però, que els Deu Mil, poc després d'arribar a Trapezunt, ofereixen a Zeus Salvador i a Hèracles els sacrificis promesos⁷ i que en un dels seus darrers combats, al país de Calpe, el mot d'ordre és precisament Ζεὺς σωτήρ, Ἡρακλῆς ἡγεμόνων (*An.* VI 5, 25). Sembla, doncs, que Zeus Salvador i Hèracles són els destinataris d'un culte del qual la història de la *Biblioteca* és l'*αἴτιον*.

Si Hèracles té aquesta comesa transcendental en la fundació d'institucions religioses és perquè, en el pla mític, com a heroi perfet, ultrapassa la seva condició sobrehumana per entrar en la divina; i en el pla cultural, per un fet que suscitava la perplexitat dels antics, en constatar que honors heroics i divins s'alternaven o coexistien en el cas d'Hèracles⁸. Una possible solució d'aquesta contradicció era l'*αἴτιον* que li atribuïa la fundació del culte dels herois, que l'autor de la *Biblioteca* insereix en aquest punt del seu tractat mitohistòric.

3. Si el doble *αἴτιον* precedent correspon a l'inici de la vida heroica d'Hèracles, el segon, que el pseudoApol·lodor presenta duplicat, se situa en el tomb de la carrera, quan l'heroi, un cop acomplert el seu «programa bàsic» de deu ἄθλοι, es veu forçat a escometre els dos treballs suplementaris que la malvolença d'Euristeu li imposa, pel fet de no haver admès en el compte la destrucció de l'Hidra de Lerna ni la neteja dels estables d'Augias. En el seu viatge cap a les Hespèrides, Hèracles:

4. Per a la terminologia dels sacrificis diví i heroic, vegeu *ex. gr.* Arist., *Ath.* 58, 1; Poll. VIII 91; *sch. E.*, *Ph.* 274. J. CASABONA, *Recherches sur le vocabulaire des sacrifices en grec*, Ax de Provença 1966.
5. Deixant a part la probable referència a un sacerdoti i a cerimònies de màgia simpàtica, si Salmoreu, algunes generacions abans, havia merescut ésser fulminat, el motiu havia estat doble: no només haver arrabassat a Zeus els seus sacrificis i haver-se'ls atribuït ell mateix (ἔλεγε γὰρ ἑαυτὸν εἶναι Δία, και τὰς ἐκείνου θυσίας ἀφελόμενος ἑαυτῷ προσέτασε θύειν), ans també haver-se atribuït honors en vida.
6. La vespra de Platea, Zeus Salvador revela al general Arimnest el pla de batalla (*Plu.*, *Arist.* 11, 1). Sobre aquest culte, vegeu L.R. FARNELL, *The Cults of the Greek States*, I, Oxford 1896, 47; 60 i s.; materials literaris i epigràfics a p. 164-166.
7. ἦλθον δ' αὐτοῖς ἱκανοὶ βόες ἀποθύσαι τῷ Διὶ τῷ σωτήρι και τῷ Ἡρακλεῖ ἡγεμόσυνα *An.* IV 8, 25; cf. *D. S.* XIV 30, 3).
8. Vegeu *Hdt.* II 44, 5; *D. S.* IV 39, *Paus.* II 10, 1; *Plu.*, *Her. mal.* 875d. Per als cultes d'Hèracles, vegeu sobretot L.R. FARNELL, *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, Oxford 1921, p. 95-174.

Per tal de travessar Àsia arriba a Termidres, port de Lindos [a Rodas]. Allí va desjunyar un dels dos bous del carro d'un carreter [βοηλάτου τινός], el sacrificà i se'n va donar un festí [εὐωχεῖτο θύσας]. El carreter, no podent defensar-se, dret dalt d'una muntanya, el va maleir [στάς ἐπὶ τινος ὄρους κατηράτο]. Per això avui encara, quan sacrificuen a Hèracles, ho fan tot proferint malediccions [μετὰ καταρών] (Apollod. II 5, 11 [118]).

D'altres versions afegeixen detalls. Conó diu explícitament⁹ que es tracta d'un αἴτιον dels lindis a propòsit del sacrifici d'un bou a Hèracles enmig d'imprecacions. L'heroi demana menjar a un llaurador per al seu fill, Hil·los, que l'acompanya (no se'ns diu per quin motiu) i té fam. El camperol, inhospitalari, l'insulta (προσούβρισεν). Hèracles s'empara d'un dels bous, el degolla [ritualment] (κατασφάξας), celebra un banquet sacrificial (θoinᾶται) i dóna menjar al seu fill. El llaurador li fa imprecacions *des de lluny*, mentre que l'heroi se'n riu i comenta que mai no ha gaudit de cap banquet sacrificial més plaent que el que se celebra amb imprecacions. Ambdues narracions es complementen i introdueixen una escena de fundació de sacrifici.

Acabats també els «treballs complementaris», Hèracles prossegueix la seva vida marginal i errant. En un dels seus darrers pelegrinatges arriba al país dels dríops, poble llegendari de bandolers¹⁰, a les rodalies de l'Eta o a la serralada del Parnàs. La narració de la *Biblioteca* és ben escarida (II 7, 7 [153]):

Tot travessant Hèracles el país dels dríops i estant freturós d'aliments, va encontrar Tiodamant que menava un parell de bous; en va sacrificar un i va celebrar un banquet [θύσας εὐωχεῖτο]¹¹. Arribat a Traquis, a casa de Cèix, va ésser hostatjat per ell i va fer victoriosament la guerra als dríops.

Si el pseudoApol·lodor es mostra pobre en detalls és sens dubte perquè considera l'aventura un duplicat de la fundació del sacrifici de Lindos, tot i que prou arrelada perquè no la pugui ometre. La lluita contra els dríops, segons un comentari a Apol·loni de Rodas (*sch.* A. R. I 1212-1219a.), va ésser llarga i feréstega, tant que l'heroi va haver d'armar Deianira, que va rebre una ferida al pit. El mateix escoli, que deu citar Ferecides sense esmentar-lo, diu que Tiodamant era el rei dels dríops i l'identifica amb el pare d'Hilas, l'ἑρώμενος i *écuyer* d'Hèracles. Per a la *Biblioteca*, que ha seguit ací una font diferent, el rei dels dríops es diu Laḡgoras (§ 155).

En una de les descripcions de quadres de Filòstrat (*Im.* II 24) tornem a l'escena de Lindos: el pagès es diu, ací també, Tiodamant, el qual, lluny d'acontertar-se

9. Conon, *Narr.* 11 (= 26F1 x1): Λίνδιοι ἢ ἄροτήρ, ἢ ἰα' τὰ περὶ τῆς Ἡρακλέους θυσίας, ἦν Λίνδιοι μετὰ ἄρας θύουσιν αὐτῶ, διέξεισαι, καὶ ὡς τὴν ἀρχὴν ἔσχεν ἀπὸ τινος ἀροτήρος Λινδίου, ὃς ἐπεὶ τροφάς ἦν τε Ἡρακλῆς ὑπὲρ Ὑλλου τοῦ παιδός, ὃν κομιδῆ νέον κατὰ τὴν ὁδὸν συνεπήγετο, ἀντὶ τοῦ παρασχεῖν καὶ προσούβρισεν. Ἡρακλῆς δὲ χαλεπήνας ἕνα τῶν βοῶν κατασφάξας αὐτός τε θoinᾶται καὶ τῷ παιδί διδώσιν ἠράτο δὲ πόρωθεν ὁ ἀροτήρ. καὶ ὁ Ἡρακλῆς γέλωτι διδοὺς τὰς ἄρας οὐδέποτε ἀπεφθέγγετο θoinῆς ἠδίουτος ἀπολαῦσαι ἢ τῆς μετὰ τῶν ἄρων.

10. Cf. Pherecyd. 3F19; Call., *Cer.* 160 s. (*cum sch.* 161); A. R. I 1211-1221.

11. Correcció de Wagner. Hom pot, però, conservar la lectura λύσας dels còdexs (*ERO x*), que fa bon sentit i és sens dubte antiga. Ja *sch.*, *Tr. arg.* amplia λύσας καὶ σφάξας.

amb maleir Hèracles, li tira pedres. És un home tosc, antipàtic, «vestit a la manera dòrica», brut de cabells i de cara. Hèracles, que acaba de degollar el bou, està amatent només a avivar el foc de brostes de vaca i a palpar les carns per veure si són tendres. El context camperol, en una Rodes penosa de llaurar, esquerpa per als carros, bona només per llevar figues i panses, és lluny de qualsevol dubte:

Aquesta és l'obra d'Hèracles, i aquest Tiodamant és venerat entre els lindis: és per això que hom sacrifica un bou a Hèracles i inicien la cerimònia proferint malediccions [κατάρχονται δὲ καταρώμενοι], ço que va fer, crec jo, el llaurador en aquella avinentesa, mentre que Hèracles s'alegra i concedeix els seus favors als lindis que el maleeixen.

Un quart text, també relacionat amb el culte de Lindos, procedeix de Lactanci, de la seva obra denigratòria del paganisme i justament del llibre I, que duu el títol, ben significatiu, *De falsa religione*. Això explica que hagi insistit en els detalls més colpidors, sobretot en el sentit de les execracions (*a ceteris longe diuersus est ritus, siquidem non εὐφημία ut Graeci appellant, sed maledictis et execratione celebrantur*) i en la goluderia dominant (*dum comitibus suis epulas apparat dumque alienos boues deuorat*), ço que el duu a parlar no pas d'un bou, sinó de dos.

Frazer, en el seu ric comentari al pseudoApol·lodor¹², explica el complex miteritual següent com a preferència el text de Lactanci i considerant la història com un αἴτιον d'una cerimònia anàloga al sacrifici conegut com βουζυγία, la renovació de l'acte primordial de *junyir* els bous a l'aladre, atribuït, a Atenes, a l'heroi cultural Búziges i celebrat anualment al peu de la ciutat¹³. Les malediccions són —ho sabem bé— un procediment apotropaic d'afavorir la fertilitat o, encara millor, d'allunyar l'esterilitat, i Frazer posa en obra, tant en el seu comentari a la *Biblioteca*, com en la seva obra principal, *Golden Bough*, la seva erudició clàssica i antropològica aportant gran còpia de materials per abonar un ritu de fertilitat de la terra, molt en la línia de l'escola de Cambridge¹⁴.

Contra aquesta interpretació, es pot objectar que ha tingut en compte la «morfologia» i no pas la «sintaxi» de la narració i que, com és costum de l'antropologia positivista, té per paral·lels el que no són res més que similituds de detall. Les diferències, però, són més nombroses i més significatives:

1. La cerimònia de Lindos no parla de *junyir*, ans de *desjunyir* i desfer el coble de bous.
2. No es diu enlloc que l'acció tingui lloc a l'inici de la sembra: pot ésser en el curs de qualsevol faena de llaurada, interrompuda per l'heroi, tot i que després podrà continuar, per bé que «a mitja potència», amb un sol bou.

12. FRAZER, *Apollodorus*, I, p. 226 i s., n. 3.

13. Hsch., β 889 Βουζύγης: ἥρωος Ἀττικῆς, ἡ πρώτος βοῦς ὑπὸ ἄροτρον ζεύξας· ἐκαλεῖτο δὲ Ἐπιμενίδης. καθίστατο δὲ παρ' αὐτοῖς καὶ ὁ τοῦς ἱεροῦς ἄροτροῦς ἐπιτελῶν βουζύγης. Plu., *Coni. praec.* 42, 144b.

14. J.G. FRAZER, *Golden Bough. The Magic Art and the Evolution of Kings*, I, Cambridge: 1910, 278 i s.

3. La fertilitat no és directament esmentada: només hi ha l'acció de matar el bou per matar la fam, tot i que sacralitzada per la consagració (cf. [κατα] σφάξας, εὐὸχγεῖτο/θουινᾶται).
4. Les malediccions van adreçades no pas al gra que s'acaba d'enterrar al solc, com en tots els exemples «paral·lels» citats per Frazer, sinó a l'heroi sacrificador.

Les diferències són prou considerables per separar la cerimònia d'Hèracles tant de la invenció del jou com d'un ritu de sembra¹⁵.

Per contra, l'acció d'Hèracles pot explicar-se millor per la fundació del sacrifici del bou de llaurada, del bou domèstic, en principi apartat de la mort sacrificial, llevat de casos i de cultes molt concrets. Als versos d'Arat

οἱ πρῶτοι κακοεργὸν ἐχαλκεύσαντο μάχαιραν
εἰνοδίην, πρῶτοι δὲ βοῶν ἐπάσαντ' ἀροτήρων

[La raça de bronze.] els primers que forjaren la malfaent espasa, eina dels camins, els primers que devoraren el bou de llaura¹⁶.

Un escoli comenta:

Els antics s'abstenien de sacrificar bous de llaura [i cita en suport alguns versos homèrics]. Car era impietat menjar el bou de llaura. Van ésser els atenesos els primers a tastar aquesta mena de bous, perquè, una vegada, un bou, mentre hom celebrava un sacrifici, es va menjar el pastís sagrat¹⁷.

Seguint un esquema etiològic ben conegut, la mort del bou domèstic, il·lícita en ella mateixa, es pot justificar per un «sacrilegi inicial». Però a la cerimònia del sacrifici del bou s'inclouen accions que tenen com a fi evitar el sollament de sang dins el grup social: que la víctima s'atansi tota sola al lloc d'immolació i que sigui un animal comprat són els procediments habituals. Quan es desitja utilitzar un animal domèstic, cal procedir a una alienació fictícia: es deixa el bou en llibertat i se'l torna a atrapar; es ven i es torna a comprar.

Un procediment alternatiu és que el sacrificador (βουτύπος) sigui algú extern a la comunitat: un estranger o bé un natural del país que s'expulsa temporalment i que es torna a admetre després de purificat del seu crim. Els insults *proferits des de lluny*, sols o acompanyats de llançament de pedres (Filòstrat), reforcen la circumstància d'alienació, de marginalitat. En aquest sentit cal entendre l'acció apotropaica i benèfica de tantes injúries rituals.

15. Fins i tot si, com diu Lactanci, l'altar de Lindos es deia βούζυγος, la similitud de noms no ha de respondre necessàriament a igualtat de ritus.
16. Arat. 131 s. Trad. de J. ALMIRALL, *Arat. Fenòmens*, Barcelona: Alpha (FBM) 1996, p. 112.
17. *Sch.* Arat. 132: οἱ ἀρχαῖοι ἐφυλάττοντο τοὺς ἐργάτας βοῦς καθιερούειν. τοῦτο δε καὶ Ὅμηρος οἶδε... ἀσεβὲς γὰρ ἦν τὸ ἀρότην βοῦν φαγεῖν. πρῶτοι δὲ Ἀθηναῖοι ἐγεύσαντο τῶν τοιοῦτων βοῶν, ἐπεὶ ποτε βοῦς, θυσίας ἀγομένης, τὸ πόπανον κατέφαγε.

Si, com sembla evident, el sacrifici d'un bou d'arada a Lindos tenia un caràcter agrícola, Hèracles, l'heroi marginal per excel·lència fins a la fi de la seva existència humana, n'és el fundador idoni.

4. El tercer (o quart), darrer i més important dels sacrificis d'Hèracles és la immolació de si mateix al cim del mont Eta: és el més estudiat i de sentit més palès. Les versions, essencialment coincidents, varien en detalls secundaris. Ens atenim, és clar, a la de la *Biblioteca*. Tan bon punt Hèracles s'ha vestit la túnica fatal, el verí —esperma i sang de Nesos—, comença a cremar-li el cos. Quan es vol despullar de la túnica, s'arrenca bocins de carn. Pres de dolors insuportables, es fa traslladar a Traquis en un vaixell. Deianira se suïcida. El text del pseudoApol·lodor continua (II 7, 7 [159 s.]):

Hèracles va ordenar a Hil·los, el més gran dels fills que havia tingut de Deianira, que es casés amb Íole quan fos adult. Vingué al mont Eta (aquest es troba en territori de Traquis), féu erigir allà una pira, hi pujà i va ordenar de calar-hi foc. Com que ningú no ho volia fer, va ésser Peant, que passava per aquells indrets cercant els seus ramats, qui va encendre el foc. Hèracles li va regalar el seu arc i les seves fletxes. Mentre la pira cremava, hom diu que un núvol es va posar sota d'ell i, enmig d'una tronada, se'l va emportar al cel. Des de llavors va assolir la immortalitat i, reconciliat amb Hera, va prendre per muller la seva filla, Hebe, de qui van nàixer els seus fills Alexiars i Anicet.

Ignorem la font del pseudoApol·lodor: se sol citar Acusilau¹⁸. El que ens interessa, però, és el mateix relat de la *Biblioteca* i el seu sentit dins la saga d'Hèracles. L'acció d'Hèracles no és pas un suïcidi, una consagració que exigeix la destrucció de la «part mortal» de l'heroi: Hèracles fa amb ell mateix el que Demèter havia pretès fer amb el petit Demofont¹⁹. Abans, però, aconsegueix dos actes propis d'un heroi: el lliurament d'Íole i la transmissió de l'arc i les fletxes, armes de l'heroi marginal i pràcticament absents de la resta de la *Biblioteca*. El seu destinatari sol ésser Filoctetes, posseïdor de l'arc que farà possible la presa de Troia. Ací, però, els rep el pare de Filoctetes, Peant, personatge més aviat obscur, membre del rol de l'Argo a la versió de la *Biblioteca* (I 9, 16 [113]), però no a la d'Apol·loni. Arquer expert, és ell qui fereix al turmell Talos, el gegant de Creta (I 9, 26 [141]). La donació de l'arc respon al motiu de la donació d'armes extraordinàries. El destinatari és encara Filoctetes, per bé que per mitjà del seu pare, sens dubte per versemblança cronològica, ja que els protagonistes de l'escena de l'Eta han de pertànyer a la generació anterior a la guerra de Troia.

Hèracles es presenta com el fundador d'un culte al cim del mont Eta. Aquesta serralada de Tessàlia, amb cims que arriben a altures de 1.200 a 1.800 m, era apta per al culte del déu del cel²⁰. Peant-Filoctetes, estrany al grup oferent, actua com a sacrificador, i l'arc i les fletxes són alguna cosa més que la paga dels seus serveis:

18. Acus. 2F32. Amb tot, la nostra autoritat (Phldm., *Piet.*) només diu que Hèracles va morir a la pira.

19. Cf. Apollod. I 5, 1 [31]; *h. Cer.* 236 ss. Així entén Lucilà la cremació d'Hèracles (*Herm.* 7).

20. Vegeu B. LENK, 'Oite' 1, *RE XVII* (1037) 2294-229. La pervivència del culte als primers segles de la nostra era en altres regions està testimoniada pel pseudoLucilà, *Am.* 1 i 54.

accentuen la seva condició marginal. Vasos àtics de figures roges mostren Filoctetes fugint de la pira encesa: es tracta de la fugida ritual, ben testimoniada arreu del món grec²¹.

El sacrifici de l'Eta no s'acaba amb la consumpció de la víctima: la història d'Hèracles culmina amb apoteosi, arrabassat al cel per una tempesta de núvols i llamps. L'entrada subsegüent de l'heroi a l'Olimp i les seves nocces amb Hebe, entre un seguici de divinitats són motius que irrompen en la ceràmica grega c. 600 aC i romanen fins a c. 470. Píndar els tracta en tres llocs²².

La narració del pseudoApol·lodor és el resultat del treball dels historiadors-mitògrafs que van intentar resoldre el problema del *status* doble d'Hèracles. Fóra un error concloure que Hèracles rebia culte heroic com a mort il·lustre i culte diví allí on era déu. S'escau exactament el contrari: és el tipus de culte la noció pertinent que inclou un personatge en la categoria divina o humana. La coexistència d'ambdós cultes és, en principi, possible, però exigí una explicació quan, al final del s. VII, Hèracles va esdevenir paradigma dels colonitzadors grecs a llevant, però sobretot a ponent. La contradicció es va resoldre de diferents maneres, de les quals es poden donar un parell d'exemples, el primer de la *véκνια* homèrica (*Od.* XI 601-604):

I després els meus ulls repararen la força d'Heracles,
una imatge [εἰδωλον], puix que ell amb els déus immortals s'adelita
en els festins, i d'Hebe és l'espòs [ἔχει], la de fines clavilles,
filla de Zeus el gran i d'Hera, que d'or va calçada [trad. C. Riba].

L'altra solució pertany als *Catàlegs* hesiòdics (fr. 25, 26-33 M.-W.):

I morí i vingué a la casa d'Hades plena de gemecs; ara, però, és un déu i es va escapar de tot infortuni, i viu allà on els altres déus, amos dels palaus olímpics, lliure de mort i de vellesa, espòs [ἔχων] d'Hebe de bells turmells, filla del gran Zeus i d'Hera de sandàlies daurades. Fins llavors l'havia avorrit Hera de blancs braços entre els déus benaurats i entre els homes mortals; ara, però, ja l'estima i l'honora per damunt els altres immortals, després del mateix poderosíssim fill de Cronos.

La coincidència de la fraseologia²³ suggereix que el poeta hesiòdic corregeix Homer substituint la simultaneïtat de l'εἰδωλον exsangüie per dues situacions successives: estada a l'Hades, indefugible a tot humà, fins i tot al més noble, i instal·lació subsegüent al cel-Olimp.

L'assumpció directa, sense pas previ per l'Hades, era una solució més ennoblidora, que no deu haver estat estranya al progrés d'Hèracles com a heroi-déu panhel·lènic. I és aquesta la solució que reflecteixen els textos del pseudoApol·lodor i

21. W. BURKERT. *Homo Necans* (trad. de P. Bing). University of California Press, 1983, p. 139 i n. 13.

22. Vegeu *ex. gr.*: LIMC Herakles 2847, 2848; Athena 429; Apollon 828, 840; Hera 459. Una variant figurava a la decoració del tron d'Apol·lo a Amicles (c. 530 aC), Paus. III 18, 11.- Pi., N. I 69-72; X 17 s.; I. IV 55-60.

23. Sobretot ἔχει [ἔχων Hes.] καλλίσφυρον Ἕβην | παῖδα Διὸς μεγάλοιο καὶ Ἕρης χρυσοπεδύλου *Od.* XI 603 s. - Hes., fr. 25, 28 s.

de Diodor, sovint usuaris de les mateixes fonts. L'historiador, però, aporta la seva pròpia interpretació, quasi racionalista:

Tot seguit, van caure llamps del voltant i tota la pira va ésser consumida per les flames (καθεφλέχθη). Després d'això, Iolau i la seva gent van anar a recollir ritualment els ossos (κατ' ὄστολογίαν) i, com que no van trobar cap os, van suposar (ὑπέλαβον) que, d'acord amb els oracles, Hèracles havia estat traslladat d'entre els humans al món dels déus. Després d'això, una vegada fets els sacrificis com a heroi (ὡς ἦρωι ποιήσαντες ἄγισμούςς) i erigit el túmul [és a dir, un cenotafi], se'n van anar a Traquis (D. S. IV 38, 4 s.).

Darrer d'aquest final ambigu hi ha la institució dels ritus. Meneci, el fill d'Àctor, argonauta i pare de Pàtrocle, inaugura a Opunt el sacrifici anual d'un senglar, un toro i un moltó; els tebans fan el mateix. Atenes és la primera a honorar Hèracles com a déu; els altres grecs segueixen l'exemple i després, tot el món (D. S. IV 39, 1 s.). Diodor és més explícit pel que fa a la reconciliació amb Hera: aquesta l'adopta com a fill, celebrant fins i tot la cerimònia de la *couvée*; tot seguit el casa amb Hebe (D. S. IV 39, 3 s.). I acaba amb un comentari a propòsit del pas de l'heroi a la condició de déu:

Així doncs, diuen que, encara que Hèracles va passar, per obra de Zeus, a ésser comptat entre els dotze déus, no va adquirir a més aquest honor (μη προσδέξασθαι τὴν τιμὴν ταύτην); car era impossible que fos admès si no era abans exclòs un dels dotze déus. Hauria estat estrany adquirir un honor que suposés privació d'honor (φέρουσαν ἀτιμίαν) per a una altra divinitat (D. S. IV 39, 4).

Tret el to irònic del comentari, és obligatori induir-ne que la divinització d'Hèracles responia més aviat a la necessitat d'explicació de pràctiques culturals.

5. De les dues *summae* que contenen la carrera d'Hèracles amb propòsits de totalitat i d'ordenació, la de Diodor i la del pseudoApol·lodor, la *Biblioteca* insereix els αἵτια de tres classes de sacrifici que se situen en altres tants punts d'inflexió: el de Cleones a l'inici dels treballs, el de Lindos durant el compliment d'un dels ἄθλοι finals, el del mont Eta al terme de la vida humana i a l'inici de la divinització/heroització d'Hèracles. A més, hi ha raons per creure que els tres sacrificis responen a altres tants aspectes d'Hèracles, corresponents a les tres funcions de la societat indoeuropea i de la seva supraestructura religiosa. G. Dumézil, en dos dels seus millors treballs²⁴, va estudiar la figura de diferents personalitats miticoreligioses indoeuropees en el seu doble aspecte de servidores de les tres funcions i transgressores contra elles: el grec Hèracles és comparable als indis Indrà i Sísupāla, amb l'escandinau Starkaðr. Jo crec que els tres sacrificis d'Hèracles completen la seva representació com heroi trifuncional.

24. G. DUMÉZIL, *Heur et malheur du guerrier*. París: PUF, 1969 (*El destino del guerrero*, trad. cast., Mèxic, FCE 1971); *Mythe et épopée*, II. París: PUF (1972) 1983³, p. 13-132.

En efecte, Ζεὺς Σωτήρ, el beneficiari del sacrifici de Cleones, és, com ha estat dit, una advocació primàriament militar, de la qual deriven altres, secundàries. El Culte de Zeus Salvador, sol o associat a altres divinitats (a Atena, a l'Àtica), està testimoniats a la literatura i en inscripcions de bon nombre de ciutats. Les tres classes funcionals no són autònomes, ans hi ha subordinació jeràrquica i alhora interdependència. En donar instruccions a Molorc, Hèracles *funda* el repartiment de τιμαί entre déus i herois. Però quan sacrifica a Zeus en agraïment per la seva victòria sobre el lleó, afirma la subordinació de l'acomplidor de proeses al déu que les concedeix. Ningú no pot donar millor testimoni d'aquest principi que aquell que, per ordre dels déus, enceta un seguit de proeses al servei d'Euristeu, que Hera protegeix i ha destinat a la reialesa.

Bo i no tractant-se d'un ritu de collita, no hi ha dubte que el sacrifici de Lindos es relaciona directament amb la producció d'aliments i amb la consegüent ingestió d'aquests, subratllada en el mite per l'estat de necessitat d'Hèracles. El sacrifici afirma contradictòriament i en un acte únic que llaura i sacrifici són possibles per la mediació de l'animal que proveeix alhora carn i gra²⁵. El bou de llaura permet als humans associar dos pols de la seva activitat econòmica i religiosa: producció d'aliments mitjançant el cultiu de cereals i consumició de la carn d'animal domèstic. Però el mite resol, a més, una segona contradicció: el sacrifici del bou de llaura i la consumició de les seves carns, en principi prohibida. És sabut que la ruptura d'una interdicció només esdevé lícita mitjançant una acció sacral. Així doncs, el sacrifici de Lindos situa Hèracles com actuant en el domini de la tercera funció.

El sacrifici de l'Eta és el de sentit més transparent: trànsit de la condició mortal a la immortalitat. L'abundància de representacions vasculars de l'apoteosi a la segona meitat del s. VII i primera del VI i la menció de l'escena al *corpus Hesiodicum* deuen correspondre al mateix interès per l'heroi panhel·lènic que revelen, a l'èpica, Pisandre de Camir i, a la lírica coral, Estesícor d'Hímera²⁶: és l'època de la segona gran onada de la colonització grega, sobretot a occident²⁷. Hèracles, heroi multivalent i panhel·lènic, ataviat de caçador prehistòric, posseeix, si hem de creure W. Burkert, trets mesclats de caçador prehistòric, de senyor dels animals i de xaman proveïdor de caça i de ramat²⁸. En el temps de les migracions internes al món grec, en els «segles obscurs», és la personificació del baró (ἀνήρ) en plenitud de força (cf. βίη Ἡρακλείη) i de saviesa pràctica (μῆτις), que pot fer habitables terres i camins per l'eliminació de feres i de malfactors; capaç de proveir de

25. Ho ha vist molt bé J.-L. DURAND, *Sacrifice et labour en Grèce*. París-Roma: 1986, 172 i s.

26. Pisandre, Ἡρακλεία: A. BERNABÉ, *Poetarum epicorum Graecorum testimonia et fragmenta*, I. Leipzig: Teubner, 1987, p. 167-171; *Fragmentos de épica griega arcaica*. Madrid: Gredos, 1979, p. 297-306. Gerioneida: D.L. PAGE, *Poetae Melici Graeci*. Oxford, 1967², fr. 181-186; *Supplementum Lyricis Graecis*, Oxford, 1974, S7-87; M. ROBERTSON, «Geryoneis: Stesichorus and the Vase-Painters». *CR* 19, 1969, p. 207-221; D.L. PAGE, «Stesichorus: the Geryoneis». *JHS* 93, 1973, p. 136-154; J.L. CALVO, «Estesícoro de Hímera». *Durios* 2, 1974, p. 311-342.

27. Un bon resum és J. BOARDMAN, *The Greeks Overseas*. Middlesex (Penguin Books) 1973² = *Los griegos en ultramar* (trad. de A. Escotado i Marisa Balseiro). Madrid: Alianza Ed., 1975, p. 169-222.

28. W. BURKERT, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*. University of California Press, 1979, p. 78-98.

ramat, necessari per al sacrifici, la llaura i l'alimentació. En el temps de la segona gran onada de colonitzacions, Hèracles, amb el seu coratge, amb la seva disciplina i amb la protecció que els déus li atorguen, esdevé el model mític de colonitzador. Aquest és el sentit de la localització del regne de Gerión a Tartessos i a Gadir, fins i tot del paral·lel entre Hèracles i el Melqart fenici. Per a un home, voler esdevenir déu com a premi de les seves proeses era impietat i alhora un impossible; però no ho era si es feia per la via de transferència, a través d'un heroi indiscutit.

Hèracles és un heroi «compost», impossible de fer remuntar a un tipus primordial i únic, indoeuropeu o importat. Per això encarna totes les modalitats de l'heroi: «caçador negre», i caçador intel·ligent proveïdor d'aliment i eliminador de bèsties ferotges, restablidor de l'ordre i atorgador de dones i de territoris, fundador de ritus i de llinatges. Per això també il·lustra la ideologia de les tres funcions indoeuropees, les realitzacions de la qual són sovint, a Grècia, esmunyedisses i tanmateix innegables.